

ha pénzért, nem erővel vesztek zabot
és eleséget. Ha vitézi módon éltek.

Legyetek hát egészségben és serények
az igaz vitézségben.

Gabriel, manu propria

(2012. 10.)

UJVÁRY GÁBOR

Pozitív válaszok Trianonra

Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kulturális politikája

(Részlet)

Nehéz, szinte lehetetlen egy mostani fiatalnak megérteni, mit is jelentett az 1920-as és az 1930-as évek közéletében és közgondolkodásában Trianon traumája. Hogyan változtatta meg az Osztrák–Magyar Monarchia magyar értelmiségének alapvetően pozitív, a töretlen fejlődésben hívó világvégét. Miként vált a Magyar Királyság gazdasági, politikai és kulturális szerepének, birodalmon belüli fokozatos erősödésének örvendő szemlélet elkeseredett útkereséssé, mely a kommunizmustól, a parasztállami álmoktól a turáni ősök kutatásán és az „egyedül vagyunk” nézeteken át a többnyire zavaros szélsőjobboldali ideológiáig terjedt, és általában kizárólagosságra tartott igényt.

Trianon hatása napjainkban is érezhető, és az is marad még jó ideig. Gondoljunk csak arra, hogy a szerbeknek mindmáig milyen begyógyíthatatlan sebeket okoz a több mint 600 éve vívott rigómezei csata; aktualizálva: Koszovó elvesztése. Vagy arra, hogy román és szlovák kollégáink manapság is az ezeréves magyar elnyomásról beszélnek, holott a nemzetiségi ellentétek a 19. század elejéig ismeretlenek voltak a térségben. Trianon nekünk is fájó és kitörölhetetlen emlék, fontos történelmi tény, de a kortársaknak a mindennapjaikban átélt szomorú valóság volt, hiszen szinte nem volt magyar család, amelyet valamilyen módon ne érintett volna. Ezáltal rengeteg fájdalom és szenvedés forrása lett.

Az általa okozott megrázkódtatásra azonban inkább negatív, kizárólag a tagadást hangoztató, a „Nem, nem soha!” – egyébként lélektanilag teljesen érthető és elfogadható – szajkózásában kimerülő válaszok születtek. Ezeknek pedig kevés közük volt a korszak politikai realitásaihoz. Velük szemben a Bethlen István vezette kormányok (1921–1931) – és minisztereinek jó része – olyan programot vallott, amelynek lényege az építkezés, a válságból való kilábalás szándéka volt. Magyarország az 1920-as évek elején még a bel- és a külföldi politikusok által is életképtelennek tartott államnak minősült. Ehhez képest az évtized végére nemzetközi összehasonlításban az ország helyzete már majdnem ugyanolyan kedvező volt, mint közvetlenül az első világháború előtt, egy hosszú ideig tartó folyamatos gazdasági fellendülés végpontján.

E sokak által csodaként megélt konszolidációban a kultúrpolitikának kulcsszerep jutott, mivel nemcsak a szavakban, de a valóságban is stratégiai ágazattá vált. Ez pedig elsősorban egy rendkívül ambiciózus és sikeres vallás- és közoktatásügyi miniszternek, gróf Klebelsberg Kunónak (1875–1932) köszönhető, aki rövid ideig a belügyi (1921–1922), majd a kultusztárcát (1922–1931) vezette Bethlen kormányaiban. Egyedüli miniszterként kapott mindvégig szerepet a kormányfő kabinetjeiben.

Klebelsberg már miniszteri beköszöntő beszédében, 1922. június 19-én kijelentette: „nem szabad, hogy a magyar ember tetterejét a honfibú megbénítsa, nem szabad magunkat csüggedésnek adni oda. Nekünk dolgozni kell, és ne feledjük, hogy a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.” Néhány évvel később, 1928-ban pedig, szokatlan politikai józanságról és higgadtságról tanúskodva azt állította: „A politikai Trianonba be[le] kellett menni, de a kultúrpolitikai fegyverletétől önkéntes lenne.”

Klebelsberg messzire tekintő politikai programja azonban 1922-ben még kivihetetlennek látszott. Magyarország ugyanis nemcsak gazdasági és politikai, de kulturális szempontból is – a lassú regeneráció útján haladva, ám mégis – a szétesettség állapotában volt. Ugyanakkor a kulturális intézményrendszer tekintetében mégiscsak kisebbeknek bizonyultak a károk, mint a gazdaság vonatkozásában. S ami egyébként óriási veszteségnek bizonyult, az – paradox módon – a kultúra területén akár „pozitívumot” is jelenthetett. Hiszen a trianoni Magyarországon az urbanizáció jóval magasabb szintre került, mint korábban (a történeti állam városlakóinak 62,7%-a maradt a csonka országban), ezzel párhuzamosan iparosodottabbá vált az ország, növekedett az értelmiség összlakosságán belüli aránya, és jelentősen csökkent az analfabetizmus. Utóbbi tények viszont annak is „köszönhetőek”, hogy nagymértékben meggyengült az utódállamok magyarsága. Az idegen fennhatóság alá került országokban élő közalkalmazottak, valamint a felsőoktatás oktatóinak és hallgatóinak többsége, ezenkívül a középiskolai tanárok sora, a szabad pályákon mozgó orvosok, ügyvédek és más értelmiségiek egy része ugyanis – gyakran kényszer hatására vagy azért, mert nem volt hajlandó letenni a hűségesküt az új hatalomra – elhagyta szülőföldjét, és Magyarországra települt. Családtagokkal együtt mintegy 400 000 fő került így a húszas évek elején a trianoni Magyarországra. Ez egyrészt komoly nyereségnek számít, ám egyúttal rendkívüli teher is, hiszen az anyaország akkori helyzetében igencsak bajos volt ennek a nagy tömegnek – amely az akkori összlakosság 5%-át tette ki – az ellátása és integrálása az új körülmények közé. Ráadásul mindez a másik oldal, a határokon kívül rekedt magyarság – és különösen annak értelmisége – szempontjából igencsak hátrányosnak bizonyult.

További „előnyt” jelentett, hogy Magyarország 1526 óta először volt ismét önálló, független állam, amely a kulturális külpolitika előtt komoly lehetőségeket nyitott; illetve hogy a térség egyetlen homogén nemzetállamává vált. A nemzetiségi kérdéssel már nem neki, hanem a környező utódállamoknak kellett megbirkózniuk – jórészt az ott maradt magyarság miatt. Ez pedig a kultúrpolitika, elsősorban az egyház- és az oktatáspolitika szempontjából is lényeges könnyebbséget jelentett.

Nem szabad ugyanakkor elhallgatni, hogy 1919 után számos jeles művész és tudós menekült Magyarországról Nyugat-Európába és a tengerentúlra (főleg az USA-ba), hogy ott fusson be néha szédületes karriert, komoly veszteséget okozva ezáltal egykori hazájának. Ők elsősorban azért távoztak, mert 1919-es, Tanácsköztársaság ideje alatti szerepvállalásuk miatt tartottak a politikai megtorlástól.

Ellenben megint csak a kultúrpolitika más szakpolitikáknál előnyösebb pozíciójára utal, hogy e téren az ország feldarabolása következtében kisebb károk keletkeztek, mint másutt, főleg a gazdaságban. Míg az alsó fokú oktatás esetében körülbelül annyi óvoda és iskola került az utódállamokhoz, amennyit a számarányok indokoltak, a középfokú képzésnél a trianoni országra nézve kedvezőbbek voltak a mutatók: a tanerők és a tanárok többsége Magyarországon maradt. Bár az egyetemek és a főiskolák közül több intézmény is elveszett, de a tanárok és hallgatók jó része korábban is a trianoni területen élt. Ráadásul, mire Klebelsberg miniszter lett, már szinte teljes professzori karával Magyarországra költözött a kolozsvári (1921-től Szegedre) és a pozsonyi (1923-tól Pécsre) egyetem, a selmecbányai bányászati és erdészeti akadémia (1919-től Sopronba) és néhány jogakadémia is. A könyv- és a sajtókiadás is viszonylag gyorsan kiheverte Trianon sokkját. 1922-től csaknem ugyanannyi új kötet cím és napilap vagy periodika jelent meg, mint a történeti hazában. A nagy közgyűjteményeknek, a színházaknak és társulataiknak csaknem 60%-a szintén Magyarországon maradt. A veszteségek persze így is pótolhatatlanok voltak.

Klebelsbergnek 1922-ben ehhez a lehangoló helyzethez kellett – tetszett, nem tetszett – valamilyen módon alkalmazkodnia és szinte mindent újragondolnia. Ráébredt azonban, hogy a válság hasznos is hozhat. Hiszen a régi és elavult struktúrák, az ósdi megoldási módszerek lebontására, újakra cserélésére adott lehetőséget. Klebelsberg ezt azonnal felismerte. 1914-től 1917-ig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium adminisztratív, majd 1917-ben Tisza István miniszterelnökségének politikai államtitkára volt, így a húszas évek elején már komoly közigazgatási tapasztalatokkal rendelkezett. Ő maga ugyan nem volt igazán erede-

ti gondolkodó, ám kiváló szintetizáló képessége révén – külföldi és magyar eszméket magáévá téve – mégis olyan új rendszert gyúrt össze, amelyet a magyar viszonyok között kiválóan lehetett alkalmazni. Mindenekelőtt a 20. század legelején még világszerte német tudománypolitika gyakorolt rá erős hatást. Ennek részbeni megvalósítói közül Adolph von Harnack a berlini egyetemen 1895/96-ban a tanára volt, a két világháború között pedig Friedrich Schmidt-Ott és Carl Heinrich Becker is a barátja lett. [...]

(2012. 11.)

ILIA MIHÁLY

Egy zöldfülű Kolozsvárt – 1959-ben

(Részlet)

Kántor Lajos barátomnak – köszönettel

[...] Egy ismeretlen, kezdő szegedi tanársegédnek Kelemen Lajos a legnagyobb ajándékot ajánlotta föl, tudom, hogy nincs olyan útikönyv, városleírás vagy idegenforgalmi kalauz, amely ezzel a lehetőséggel vetekedhetne. Utcákról, házakról, benne lakó régiékről szólt a kalauzoló úgy, hogy teljesen eltűnt számomra a jelen, és fejedelmekkel, tudósokkal, régi kolozsvári jelesekkel sétálgattunk. Sétánk közönsége megszorodott, ugyanis valamelyik kolozsvári teológia hallgatói közül 8-10 fiatal társult hozzánk, a temető kapujáig kísérték bennünket, és hallgatták a szót a kalauzunktól. A temetőben nem jutottunk messzire, besötétített. Engel följánlotta Kelemen Lajosnak, hogy hazakíséri, mentem velük. Már a városi séta alatt elvettem Kelemen Lajostól egy vászonszatyrot, hogy ne ő cipelje, lóhús volt benne, amit a macskáinak vett. Később meggyőződtem róla, hogy ezek számosan voltak. Érdekes, hogy amikor találkoztunk, és megtudta, hogy Szegedről érkeztem, azt kérdezte tőlem, hogy sütik-e még a halat a szegedi híd lábánál. Nem sütötték már akkor, de úgy látszik, hogy ez szegedi élménye volt, de nem csak neki, hanem Nagy Imre festőművésznek is. Amikor Zsögödön nála jártam Kányádi Sándorral és Farkas Árpáddal, ő is ezt kérdezte, de volt egy harmadik is, aki a híd alatti halsütésről érdeklődött: az idősebb Kós Károly. Kelemen Lajos a Móccok útján lakott, de nem búcsúztunk el a kapuban, bevezetett az egyik lakásba, ahol meglepetésemre Jancsó Elemérék laktak, és átadott bennünket a professzornak, ő pedig elvonult a lóhússal a macskáikhoz.

Jancsó Elemért ekkor ismertem meg személyesen, persze nevét ismertem már hallgató koromban, írásait olvastam, forgattam az Erdélyi Ritkaságok köteteit, Baróti Dezső professzorunk kiadta kötelező olvasmányak *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság* iratait. Jancsó Elemérnél még Engelnek is hallgatnia kellett, ugyanis a házigazda nagy csevegő volt és nagy könyvgyűjtő. Ha fölbukkant egy név, a polcra lekerült a kötet – persze dedikálva. Ha jól emlékszem, akkor mondta el J.E., hogy párizsi egyetemista korában a Szajna-parti régi könyveseknél rálelt olyan Ady-kötetekre, amelyeket a költő Lédának dedikált, de nem volt pénze, hogy megvegye. A másik történet, amit ezen az estén J.E. elmondott, az Szabó Dezsővel kapcsolatos. Szabó Dezső többször is közhírré tette, hogy ő szegény, a kiadók rajta híznak, kéri, hogy tisztelői támogassák. Egy ilyen önreklám alkalmával Jancsó Elemér eladta arany zsebóráját, mert Sz.D. sanyarúságában el akart menni Bukarestbe kocsmárosnak – s az óra árát elküldte Szabó Dezsőnek. Csak később tudta meg Jancsó, hogy a szegény szerző valahol Olaszországban nyaral. De Jancsó nem bosszankodott, erős dohányzás közben egy kicsit gonoszul nevetett a történeten. Jancsó Elemérnél későbbi útjaimon többször megfordultam, az a hír járta, hogy szárazon, unalmasan ad elő az egyetemen. Nem tudom, nem hallgattam. Otthonában, könyvei között szellemes csevegő volt, olyannyira, hogy a vendég nem jutott szóhoz. Ennek én nagyon örültem, mert olyan időről szólt J.E., amit csak könyvekből ismertem. Az Jancsónál töltött első estnek számomra volt egy meglepő, sőt megrázó élménye: megjelent a lakásban Jancsó Béla, akinek bemutatattak, és mondtam neki, hogy Szegedről jöttem. Jancsó Béla nagyon szomorú arccal nyugtázta ezt, és bement egy másik szobába, azután nem találkoztam vele. És itt van ennek az emlékezés címének az iga-